

СЕМІОТИЧНІ ТА КАРТОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГЕОГРАФІЧНОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНИ (ГЕУ)

Представлено результати інформаційно-семіотичного та тематичного картографічного аналізу Географічної Енциклопедії України (1989-1993 рр.). Виявлено картографічні особливості цього твору та його відмінності від географічних атласів.

Ключові слова: особливості змісту картографічних творів, інформаційні блоки, семіотична структура, територіальні рівні картографування.

Вступ. Трьохтомна Географічна енциклопедія України (ГЕУ), яка видана упродовж 1989 - 1993 рр., є фундаментальним зібранням систематизованої, науково обгрунтованої інформації про природу та економіку України, підсумком багаторічних досліджень вітчизняних фахівців, відображенням рівня розвитку географії та картографії в Україні, і, безсумнівно, видатним надбанням національної культури [2,3,4].

Вперше за радянську добу в назві енциклопедії замість "УРСР" застосовано топонім "Україна"; важливим надбанням є й мова видання. З цього приводу варто згадати твір, що його можна порівняти за фундаментальністю, фаховою спорідненістю та інформаційною спрямованістю, видано російською мовою у 1978 р. Це "Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР" [1]. Щоправда, слід також згадати "Енциклопедію Українознавства" (1949 р.) М. Кулицького, яка залишалась майже невідомою із-за її замовчування з ідеологічних міркувань. Навіть згаданий вище атлас природи призначався лише для службового користування. На щастя, ГЕУ не зазнала подібного утаємничення, але наклад перших двох томів виявився досить обмеженим – по 30 тисяч примірників. Проте справжнім бібліографічним раритетом можна вважати III-й його том. Парадоксально, але саме у рік проголошення незалежності,

держава не спромоглася його видати. Останній том ГЕУ побачив світ два роки по тому (1993 р.) накладом лише 10 тисяч примірників.

Фундаментальність праці зумовлена, в першу чергу тим, що до редакційної колегії ГЕУ вдалося долучити провідних учених з наукових закладів Києва, Львова, Одеси, Сімферополя, Харкова, фахівців з економічної та фізичної географії (Єна В.Г., Пістун М.Д., Топчів О.Г., Швебс Г.І., Шищенко П.Г.), геології (Міллер Г.П.), геоморфології (Черваньов І.Г.), ландшафтознавства (Маринич О.М.), метеорології (Щербань М.І.), біогеографії (Шеляг-Сосонко Ю.Р.), картографії (Золовський А.П.). Велику науково-організаційну роботу здійснили відповідальний редактор член-кореспондент АН УРСР Маринич О.М. та відповідальний секретар Стеценко Є.І. Експертні оцінки, рекомендації та рецензії статей і карт ГЕУ здійснювали понад 50 наукових консультантів – академіки, доктори та кандидати наук.

Під кутом зору розмаїття форм представлення інформації (тексти, карти, фотозображення тощо), ГЕУ не відрізняється від відомих географічних атласів. За кількістю і повнотою тематики картографічних матеріалів ГЕУ можна порівняти з комплексним географічним атласом державного рівня, а за думкою одного з провідних вітчизняних картографів, це видання можна вважати "Справжнім атласом карт України..." [7, с. 91]. Авторські оригінали тематичних карт енциклопедії укладали фахівці науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів України, зокрема, Сектору географії АН УРСР (з 1991 р. – Інститут географії НАН України), Київського, Львівського, Харківського університетів. Науково-картографічну роботу здійснювала група картографів видавництва "Українська Радянська Енциклопедія" імені М.П. Бажана (М.Ф. Сухенко, Л.М. Чернишевич – старші наукові редактори; І.Е. Гудим-Левкович, Б.С. Тисленко – наукові редактори та ін.).

Огляд публікацій. Матеріали, присвячені аналізу семіотичної структури географічних атласів, відомі з початку 2000-х років. Останнім часом оприлюднено також відповідну інформацію стосовно фундаментальних картографічних творів – Національного атласу України [5] та Національного атласу Росії [6].

Мета публікації – подати результати інформаційно-семіотичного аналізу змісту ГЕУ і тематичного наповнення відповідних карт, а також показати основні риси спорідненості та відмінності цього визначного географічного видання у порівнянні з фундаментальними картографічними творами під кутом зору різноманітності використання інформаційних засобів.

Виклад основного матеріалу. У трьох томах Географічної енциклопедії України на 1436 сторінках (включаючи вклейки та генеральні легенди до карт) вміщено 7150 статей, 1943 ілюстрації, 743 карти, зокрема, 481 загальногеографічна карта адміністративних районів та 45 планів

найбільших міст, а також інформація у вигляді графіків та діаграмних фігур [2,3,4] Для порівняння – трьохтомна "Енциклопедія Українознавства" (1949 р.) вміщує 88 карт і картосхем.

Значна насиченість ГЕУ картографічним матеріалом обумовлена, перш за все, фаховою спрямованістю твору, а також рівнем розвитку української картографії.

Варто відмітити різноманітність територіальних рівнів картографування. Відносно України, то такі типи представлені наддержавними та державними. Наддержавний тип представлений картами Європи (наприклад, "Синоптична карта приземна" (станом на 28.III 1990 року) [4, с.184]. Умовно наддержавні типи рівнів картографування представлені картами міждержавних територій – регіонів Азовського та Чорного моря (наприклад, карта, яка відбиває температуру води Чорного моря [4, с.423]).

Державний тип рівнів картографування представлений двома паралельними різноознаковими територіальними рівнями, а саме: тематично-регіональним та ієрархічним адміністративно-територіальним (рис 1).

Тематично-регіональний тип рівнів картографування території держави представлений картами окремих територій, виділених за різними ознаками (у зв'язку із суспільною значимістю об'єкту картографування): річкові басейни (наприклад, гідрографічна мережа басейну Дністра [2, с.345]); фізико-географічні провінції (наприклад, Лівобережно-Дніпровська лісостепова фізико-географічна провінція [3, с.271]); геологічні регіони (наприклад, Дніпровський буровугільний басейн [2, с.330]); гірські території (наприклад, орографічна схема Кримських гір [3, с.241]); об'єкти природно-заповідного фонду (наприклад, Чорноморський біосферний заповідник [4, с.434]); ділянки річок, водосховища (наприклад, розподіл донних відкладів у Кременчуцькому водосховищі [2, с. 367]); водні канали (наприклад, канал Дніпро-Кривий Ріг [2, с.337]); зрошувальні системи (наприклад, Каховська зрошувальна система [3, с.130]); печери (наприклад, карстова печера Каскадна [3, с.128]).

Ієрархічний адміністративно-територіальний тип рівнів державного картографування представлений картами: держави (України) у цілому, адміністративних областей, адміністративних районів, населених пунктів. Розгляд карт цієї ієрархії виявляє наступну особливість: тематична різноманітність, кількість та однотипність карт зменшується із зниженням територіального рівня. Так карти території України представлені усіма (або майже усіма) тематичними групами; серед карт областей – лише чотири однотипні карти; райони представлені лише картою загальногеографічною; карти (плани) населених пунктів містять найнеобхіднішу інформацію.

Найбільш різноманітною тематикою відрізняються карти, які відбивають територію України у цілому на двох змістовних рівнях –

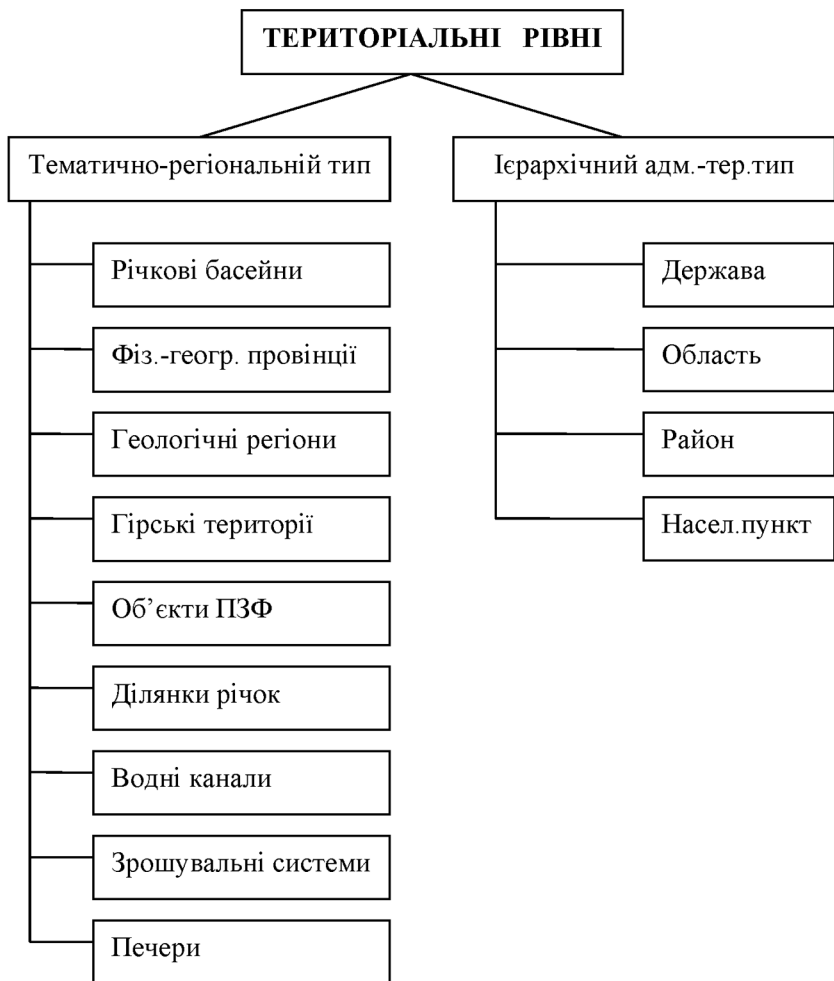

Рис.1. Територіальні рівні карт України в ГЕУ

узагальненому та деталізованому.

Узагальнений рівень представлений картами: адміністративно-територіального устрою [2, вклейка між сс.32-33]; природи (наприклад, геологічною [2, вклейка між сс.256-257], геоморфологічною [2, вклейка між сс. 288-289], рослинності [4, вклейка між сс. 192-193], ґрунтів [2, вклейка між сс. 288-289], ландшафтів [3, вклейка між сс. 256-257,]); господарства (наприклад, промисловості [3, вклейка між сс. 256-257], сільського господарства [4, вклейка між сс.192-193], водного господарства [2,с.200] тощо); екологічних проблем (наприклад, охорони природи [3,

вклейка між сс. 448-449], радіаційного стану території [4, с.111] тощо); районування за окремими комплексами показників (представлені, зокрема, карти районування агрогрунтового [2, с.12], агрокліматичного [2, с.13], агрохімічного [2, с.19], геоботанічного [2, с.244], геоморфологічного [2, с.257], гідрологічного [2, с.262], гідрологічного [2, с.265], ґрунтово-географічного [2, с.301], карстологічного [3, с.122], кліматичного [3, с.169], лісогосподарського [3, с.281], природно-сільськогосподарського [4, с.90], торфопо-болотного [4, с.300], фізико-географічного [4, вклейка між сс.320-321]).

Деталізований рівень охоплює комплекс карт окремих характеристик явищ природи (наприклад, поширення та характеристики викопних ґрунтів [2, с.172]; тривалості безморозного періоду в повітрі (у днях) [2, с.77]; обсягів пересічного річного стоку річок [3, с.435]; місць випуску та поширення акліматизованих та реакліматизованих тварин. [2, с.31]; числа початку скресання річок [4, с.200] тощо); складових господарства – географії окремих галузей промисловості і сільського господарства (наприклад, верстатобудування [2, с.161]; кольорової металургії [3, с.183]; олійно-жирової промисловості [3, с.458]; бурякоцукрового комплексу [2, с.139]) та характеристик населення (наприклад, структури зайнятості по областях УРСР [2, с.254], густоти населення [2, вклейка між сс. 256-257] тощо).

Кожну адміністративну область відбивають п'ять однотипних карт, а саме: карта загальногеографічна, яка відбиває гіпсометрію та гідрографію території; "Економічна карта" з відображенням характерних для кожної областей промисловості та сільського господарства; "Кліматична карта", на якій з відобиті головні кліматичні характеристики території області (температура повітря, опади, вітри); "Карта ґрунтів", що показує особливості ґрунтового покриву; "Туристська карта", яка характеризує основні об'єкти туризму.

Рівень адміністративних районів представлений однотипними загальногеографічними картами. Склад легенди – "гіпсометрична шкала висот у метрах" (у зелених тонах) та об'єкти природно заповідного фонду.

Рівень населених пунктів представлений картами (планами) здебільшого обласних центрів (їх центральних частин). Зміст зображень однотипний – головні вулиці та міські квартали з позначенням соціально-культурних об'єктів, гідрографії та залізниць.

Для визначення кількісного співвідношення між окремими типами інформаційних блоків ГЕУ (семіотичних складових або ж модулів) використана відома методика, яка реалізується у чотири основні етапи. На першому етапі здійснюється посторінковий підрахунок частки (від площі сторінки) кожної складової (текст, карти, фото, графіки та діаграми, таблиці тощо). Зміст другого етапу складає сумування загальної кількості кожного

семіотичного модуля (у повних сторінках). На третьому етапі вираховується частка (у %) кожної складової у загальному обсязі (сторінках) твору, який аналізується. Четвертий (заклучний етап) – оформлення результатів у будь-якій формі (таблиця, графік, структурна діаграма).

Результати проведеного таким чином інформаційно-семіотичного аналізу ГЕУ представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Результат інформаційно-семіотичного аналізу ГЕУ

Картосеміотичні складові (модулі)	Кількість сторінок	%
Текст	977,3	68,1
Карти	191,0	13,3
Фото	233,1	16,2
Графіки та діаграми	22,3	1,6
Таблиці	8,6	0,6
Аеро- та космознімки	0,7	< 0,1
Генеральні легенди	3,0	0,2
Загальна кількість	1436,0	100

Висновки. Оскільки до складу трьохтомної Географічна енциклопедії України входять карти, то цей твір до деякої міри можна вважати твором картографічним, який характеризується деякими ознаками, властивими для географічних атласів (систематичність та наявність карт). Варто також вказати на головні відмінності ГЕУ від географічних атласів. По-перше, це переважання тексту (68,1%) у порівнянні з власне картами (13,3%), в той час як в Національних атласах таке співвідношення майже протилежне (в Національному Атласі України карти складають 72%, текст – 12,2% [6]; в Національному Атласі Росії карти складають 57%, текст – 24% [7]). Інша важлива відмінність стосується принципу структурування інформації: зміст атласів представлений за традиційним тематичним або проблемним логічним ланцюгом – розділ, підрозділ, окрема карта; інформація в ГЕУ представлена за абетково-последовним принципом. Відмінності стосуються також територіальних рівнів картографування. В атласах домінує здебільшого один (в Національних представлено, в основному, рівень держави, з незначними відхиленнями по вертикалі, в обласних – рівень області з незначними відхиленнями тощо). В змісті ГЕУ представлена більша різноманітність територіальних рівнів.

Рецензент – доктор-інженер, доктор-хабілідад, професор Володченко А.

Література:

1. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР.–М.: ГУГК,1978.
2. Географічна енциклопедія України: В 3-х т./ Редкол.: ... О.М.Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1989. – Т.1: А–Ж. – 416 с.: іл.
3. Географічна енциклопедія України: В 3-х т./ Редкол.: ... О.М.Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1990. – Т.2: З–О. – 480 с.: іл.
4. Географічна енциклопедія України: В 3-х т./ Редкол.: ... О.М.Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: "Українська Радянська Енциклопедія" ім. М.П. Бажана, 1989–1993. Т.3: П–Я. – 480 с.: іл.
5. Полякова Н.О. Семіотико-тематична модель структури Національного атласу України // Вісник геодезії та картографії: Науково-виробничий журнал. –2010. –№6. – С.19–22
6. Полякова Н.О. Картосеміотична модель Національного атласу Росії // Часопис картографії: Збірник наукових праць. – К.: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2011. Вип. 3.–с.29–36. с.32.
7. Сосса Р.І. Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи.–К.: Наукова думка, 2005.–292 с.

В. О. Шевченко, Н. А. Полякова

СЕМИОТИЧЕСКИЕ И КАРТОГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ГЕОГРАФИЧЕСКОЙ ЭНЦИКЛОПЕДИИ УКРАИНЫ (ГЭУ)

Представлены результаты информационно-семиотического и тематического картографического анализа Географической Энциклопедии Украины (1989-1993 гг.). Виявлены картографические особенности этого произведения и его отличия от географических атласов.

Ключевые слова: особенности содержания картографических произведений, информационные блоки, семиотическая структура, территориальные уровни картографирования.

V. Shevchenko, N. Polyakova

SEMIOTICS AND CARTOGRAPHIC FEATURES OF GEOGRAPHICAL ENCYCLOPAEDIA OF UKRAINE (GEU)

The results of the informatic- semiotics and thematic cartographic analysis of Geographical Encyclopaedia of Ukraine are presented. The cartographic features of this work and his difference from geographical atlases are exposed.

Key words: features of maintenance of cartographic works, informative blocks, semiotics structure, territorial levels of mapping.

Надійшла до редакції 10 січня 2012 р.